

УДК (811.162.3:811.161.2)‘362’367

**СИНТАКСИЧНЕ КЕРУВАННЯ
В ЧЕСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ
(зіставний аспект)**

Іван ТЕПЛЯКОВ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра слов'янської філології,
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна
тел. (0038 032) 239 47 70*

Розглянуто чеські дієслівні конструкції із залежним словом у знахідному відмінку з прийменником і без прийменника та їхні українські відповідники. Виявлено основні формально-граматичні відмінності, характерні для семантичних паралелей чеської та української мов.

Ключові слова: синтаксична структура, дієслівне керування, дієслівна конструкція, знахідний відмінок без прийменника, знахідний відмінок з прийменником.

Вивчення зв'язків між словами належить до важливих проблем мовознавчої науки, оскільки в правилах поєднання слів, у закономірностях утворення різних видів і типів словосполучень яскраво виявляється національна специфіка мови [1: 10]. Значущість цієї проблеми безпосередньо простежуємо на рівні досконалості практичного оволодіння рідною мовою. Однак вона ж (ця проблема), з іншого боку, може виявитися як негативне явище, будучи причиною численних помилок, що їх допускають студенти та учні при вивченні близькоспоріднених мов [2: 291–298]. Явище міжмовної інтерференції може охоплювати різні рівні функціонування окремих мов, у тому числі і синтаксичний. Пригадаймо, наприклад, широке вживання горезвісного звороту “дякувати вас”, скалькованого з російського “благодарю вас”, замість нормативно правильного українського “дякувати вам”.

Завдання нашої розвідки – дослідити у зіставному плані деякі особливості синтаксичного керування в чеській та українській мовах, виявити в них спільні та відмінні риси, характерні для підрядного зв'язку названих мов. Проблема зіставного дослідження граматичного керування в чеській та українській мовах є маловивченою і практично не вичерпною. Власне тому наш аналіз обмежимо лише дієслівним керуванням, коли у ролі опорних слів виступають дієслова, які керують різноманітними відмінковими і прийменниково-відмінковими формами іменників: напр., *čísti knihu* (Зн. в.), *zřící se matky* (Род. в.), *věřiti přáteli* (Дав. в.), *třásti stromem* (Ор. в.), *tlouci na dveře* (Зн. в.), *potrestán od rodičů* (Род. в.), *lpěti na rodičích* (М. в.) і т.д. Дієслівне керування є найпоширенішим видом підрядного зв'язку і власне воно визначає невичерпність дієслівних словосполучень у досліджуваних мовах. Обсяг статті не дає нам змоги описати усі наявні в них відмінкові та прийменниково-іменникові форми залежного слова (переважно іменника), що мотивуються лексико-граматичним значенням керівного слова – дієслова, тому свою увагу ми зосередили головню лише на конструкціях типу “дієслово + іменник у знахідному відмінку”.

Залежно від того, чи вживається іменник без прийменника, чи з прийменником, розрізняють прямий чи непрямий додаток.

I. Синтаксичні структури типу “дієслово + знахідний відмінок без прийменника”.

Дієслівні конструкції із залежним словом у знахідному відмінку без прийменника здебільшого у чеській та українській мовах збігаються (пор., напр., *poslouchat hudbu* – слухати музику; *číst knihu* – читати книгу; *sbírat houby* – збирати гриби тощо – всюди Зн. відм. без прийм.). Тому для нас особливий інтерес становлять конструкції, в яких чесько-українські семантичні паралелі різняться між собою яким-небудь формально-синтаксичним елементом.

Певні відмінності ми простежуємо у таких структурах:

а) дієслова з основним значенням управління, розпорядження чимось:

- Зн. – Ор.: řídit koho, co – управляти, керувати ким, чим:
řídit auto, automobil – керувати автомобілем;
Зн. – Ор.: dirigoval co – диригувати чим:
dirigoval orchestr – диригувати оркестром;
Зн. – Ор.: ovládat/ovládnout koho, co – володіти/оволодіти ким, чим:
ovládnout přírodu – оволодіти природою;
Зн. – Ор.: spravovat co – керувати чим:
spravovat podnik – керувати підприємством;

б) дієслова з основним значенням володіння, набуття, втрати:

- Зн. – Ор.: vlastnit co – володіти чим:
vlastnit majetek – володіти майном;
Зн. – Р.: ztrácet/ztratit koho, co – позбуватися / позбутися кого, чого:
ztratit rodiče – позбутися батьків;
Зн. – Зн.+Р.: postrádat co – відчувати брак кого, чого:
postrádat matku – відчувати брак матері;

в) дієслова з основним значенням спрямованості на щось; наслідування когось; уваги до чогось:

- Зн. – Ор.+пр.: pozorovat koho, co – спостерігати за ким, чим:
pozorovat motýla – спостерігати за метеликом;
Зн. – Ор.+пр.: sledovat koho, co – слідкувати за ким, чим:
sledovat novou literaturu – слідкувати за новою літературою;

г) дієслова з основним значенням волевиявлення:

- Зн. – Р.: přát co komu – бажати чого кому:
 přát příjemnou dovolenou – бажати приємної відпустки;
Зн. – Р.: vyžadovat co – вимагати чого:
vyžadovat přesné plnění úkolu – вимагати точного виконання завдання;
Зн. – Р.: čekat co od koho – чекати чого від кого:
čekat pomoc od přátel – чекати допомоги від друзів;
Зн. – Р.: chtít co – бажати чого: chtít lepší život – бажати кращого життя;
Зн. – М.+пр.: odmítat / odmítnout co – відмовляти / відмовити в чомусь:
odmítat pomoc – відмовляти в допомозі;
Зн. – Зн.+пр.: vučítat co – докоряти за що:
vučítat synovi nerořádnost – докоряти сина за неохайність;

д) дієслова з основним значенням активного впливу, дії на когось:

- Зн. – Зн.+пр.: ovlivňovat / ovlivnit koho, co – впливати / вплинути на кого, що:
ovlivnit jejich rozhodnutí – вплинути на їхнє рішення;
Зн. – Д.: otrávenovat / otrávit koho (čím) – набридати / набриднути кому (чим):
otrávit všechny přítomné svými řečmi – набриднути всім присутнім своїми розмовами;
Зн. – Зн.+пр.: přepadat / přepadnout koho, co – нападати / напасти на кого, що:
přepadnout člověka na ulici – напасти на людину на вулиці;
Зн. – Ор.+пр.: zdravít / pozdravít koho – вітатися / привітатися з ким:
pozdravít známého – привітатися зі знайомим;

е) деякі інші дієслова:

- Зн. – Ор.: obětovat koho, co – жертвувати / пожертвувати ким, чим:
obětovat svůj život – жертвувати своїм життям;
Зн. – Ор.: riskovat / risknout co – ризикувати чим:
riskovat svoje zdraví – ризикувати своїм здоров'ям;
Зн. – Зн.+пр.: pomstít koho – помститися за кого:
pomstít přítele – помститися за друга;
Зн. – Р.+пр.: nastupovat / nastoupit co – приступати / приступити до чого:
nastupovat práci – приступати до роботи.

II. Синтаксичні структури типу “дієслово + знахідний відмінок з прийменником”1) прийменник на + Зн. відмінока) дієслова конкретної дії, спрямованої на щось:

- Зн. на – Зн. в: střílet / vystřelit na koho, co – стріляти / вистрелити в кого, що:
střílet na ptáky – стріляти в птахів;
Зн. на – Зн. / Зн. на: útočit / zaútočit na koho, co – атакувати кого, що / наступати на кого, що:
útočit na nepřátelské pozice – атакувати ворожі позиції / наступати на ворожі позиції;
Зн. на – Зн. в: mířit / zamířit na koho, co – цілитись / прицілитись в кого, що:
mířit na nohu – цілитись в ноги;
Зн. на – Р. до: sahat / sáhnout na koho, co – доторкатися / доторкнутися до кого, чого:
sahat si na hlavu – доторкатися до своєї голови;
Зн. на – М. по: klepat / poklepat na co – стукати / постукувати по чому:
Poklepal mi na rameno – Він поплескав його по плечу.

б) дієслова, основним значенням яких є “встановлення контакту, заклик до чогось”

- Зн. на – Зн.: volat / zavolat na koho – кликати / покликати кого:
zavolat na sestru – покликати сестру;
Зн. на – Д.: mávat / zamávat na koho – махати / помахати кому:
mávat na bratra – махати братові (рукою);
Зн. на – Д.: mrkat / mrknout na koho – підморгувати / підморгнути кому:
mrkat na děvčata – підморгувати дівчатам;
Зн. на – Д.: usmívat se / usmát se na koho – усміхатися / усміхнутися кому:
usmívat se na všechny – посміхатися всім;
Зн. на – Р. до: obráčet se / obrátit se na koho – звертатися / звернутися до кого:
obráčet se na ředitele – звертатися до директора;
Зн. на – Р. до: apelovat na koho, co – апелювати до кого, чого:
apelovat na něčí city – апелювати до чийось почуттів;
Зн. на – Зн. на: upozorňovat / upozornit na koho, co – звертати увагу на кого, що:
upozornit na zajímavý článek – звернути увагу на цікаву статтю;
Зн. на – Зн. про: ptát se / zeptat se na koho, co; tázat se na koho, co – питати / спитати про кого, що:
ptát se na známé – питати про знайомих;
Зн. на – Зн.: nadávat na koho, co – сварити, ляяти кого, що:
nadávat na manželku – сварити дружину;

в) дієслова, які означають зорове сприйняття, мисленнєву діяльність, емоційний стан та ін.:

- Зн. на – Зн.: vidět na koho, co – добре бачити що; чітко розрізняти кого, що:
nevidím na obrazovku – Я не бачу екран;
Зн. на – Зн.: dohlížet / dohlednout na koho, co; dozírat na koho, co – доглядати / доглянути кого, що:
dohlížet na děti – доглядати дітей;
Зн. на – Зн.: pomýšlet na co – думати про що:
pomýšlet na odpočinek – думати про відпочинок;
Зн. на – Зн.: vzpomínat / vzpomenout (si) na koho, co – згадувати / згадати кого, що:
vzpomínat si na svou první lásku – згадувати свою першу любов;

- Зн. на – Зн.: zapomínat / zapomenout na koho, co – забувати / забути кого, що:
zapomínat na přátele – забувати друзів;
- Зн. на – Р. до: přicházet / přijít na co – додумуватись / додуматись; дійти до чого:
Už jsem na to přišel – Я вже додумався, дійшов до цього;
- Зн. на – Зн. в: věřit / uvěřit na co – вірити / повірити в що:
Nevěřím na zázraky – Я не вірю в чудеса;
- Зн. на – Р. до: zvykat / zvyknout si na co – звикати / звикнути до чого:
zvyknout si na pohodlí – звикнути до вигод;
- Зн. на – М. на: soustředit se na co – зосередитись на чому:
soustředit se na práci – зосередитись на роботі;
- Зн. на – Ор.: omezovat se / omezit se na co – обмежуватись / обмежитись чим:
omezit se na nejnütnější připomínku – обмежитись найнеобхіднішими зауваженнями;
- Зн. на – Р. від: rezignovat na co – відмовлятися від чого:
rezignovat na funkci ředitele – відмовлятися від посади директора;
- Зн. на – Зн.: zanevřít na koho, co – зненавидіти кого, що:
zanevřít na celý svět – зненавидіти цілий світ;
- Зн. на – Зн.: žárlit na koho, co – ревнувати кого, до кого:
žárlit na manželku – ревнувати дружину;
- г) деякі інші дієслова
- Зн. на – Р. до, Зн. у: chystat se / přichystat se na co – готуватись / приготуватись до чого;
збиратися в що:
chystat se na dovolenou – готуватися до відпустки; збиратися у відпустку;

2) прийменник о+Зн. відмінок

а) дієслова, що означають мисленнєву діяльність та емоційний стан:

- Зн. о – Ор.: zajímat se o koho, co – цікавитися ким, чим:
zajímat se o literaturu – цікавитися літературою;
- Зн. о – Зн. про: obávat se o koho, co – турбуватися про кого, що:
obávat se o její zdraví – турбуватися про її здоров'я;
- Зн. о – Зн. за: bát se o koho, co – боятися за кого, що:
bát se o syna – боятися за сина;
- Зн. о – Ор.: stát o koho, co – дорожити ким, чим:
stát o něčí přízeň – дорожити чиеюсь прихильністю;
- Зн. о – Зн. про: pečovat o koho, co – піклуватися про кого, що:
pečovat o dítě – піклуватися про дитину;

б) дієслова на позначення конкретної або інтелектуальної діяльності, скерованої на досягнення чогось:

- Зн. о – Зн. за: bojovat o co – боротися за що:
bojovat o mír – боротися за мир;
- Зн. о – Зн. за: zápasit o co – боротися за що:
zápasit o život – боротися за життя;
- Зн. о – Зн. за, через що: hádat se / rohádat se o co – сваритися / посваритися за, через що:
hádat se o peníze – сваритися через гроші;
- Зн. о – Зн.: soupeřit o co – змагатися за щось:
soupeřit o prvenství – змагатися за першість;
- Зн. о – Р.: žádat o co – просити чого:
žádat o pomoc – просити допомоги;
- Зн. о – Зн. на: hrát / zahrát si o co – грати на що:
hrát o peníze – грати на гроші;
- Зн. о – Зн. на: ukládat o co – замірятись, робити замах на щось:
ukládat o něčí život – робити замах на чиесь життя;
- Зн. о – Зн.: přicházet / přijít o co – втратити що:
přijít o peníze – втратити гроші;
- Зн. о – Р.: připravovat / připravit o co – позбавити чогось:
připravit někoho o majetek – позбавити когось майна;

3) прийменник pro+Зн. відмінок**а) дієслова на позначення емоційного стану:**

Зн. pro – Op.: horovat pro co – захоплюватись чим:

horovat pro poezii – захоплюватись поезією;

Зн. pro – Д.: mít sympatie pro koho, co – симпатизувати комусь:

mít sympatie pro mladé lidi – симпатизувати молодим людям;

Зн. pro – Зн.: mít pochopení pro koho, co – розуміти кого, що:

mít pochopení pro děti – розуміти дітей;

б) дієслова зі значенням вибору, привернення уваги:

Зн. pro – Зн.: rozhodovat se / rozhodnout se pro koho, co – вибирати / вибрати кого, що:

rozhodnout se pro pokrok – обрати шлях прогресу;

Зн. pro – Зн. за: hlasovat pro koho, co – голосувати за кого, що:

hlasovat pro kandidata demokratické strany –

голосувати за кандидата демократичної партії;

4) прийменник za+Зн. відмінок**а) дієслова зі значенням кваліфікації та класифікації:**

Зн. za – Op.: pokladat za koho, co – вважати ким, чим:

pokladat spisovatele za génia – вважати письменника генієм;

Зн. za – Op.: prohlášovat / prohlásit za koho, co – проголосити ким, чим:

prohlásit za nejlepšího skladatele – проголосити найкращим композитором;

Зн. za – Op.: platit za koho, co – вважатися ким, чим:

Platí za dobrého odborníka – Він вважається добрим спеціалістом;

б) деякі інші дієслова:

Зн. za – Зн. за: přimlouvav se / přimluvit se za koho, co: клопотати(ся) ким, за кого:

přimlouvav se za kamaráda – просити за товариша;

Зн. za – Зн. на: vyměňovat / vyměnit za koho, co – поміняти на кого, що:

vyměnit sbírku za kolo – поміняти колекцію марок на велосипед;

5) прийменник v+Зн. відмінок

Зн. v – Зн. на: doufat v koho, co – надіятись, сподіватись на що:

doufat ve šťastný konec – сподіватись на щасливий кінець.

Висновки 1

Дієслівні конструкції із залежним словом (найчастіше іменником) у знахідному відмінку без прийменника в більшості випадків, як було зазначено вище, в чеській та українській мовах збігаються: Znáám naše město – Я знаю наше місто; napodobovat sestru – наслідувати сестру; stratit rodiče – втратити батьків; milovat svou vlast – любити свою батьківщину.

Основні відмінності чесько-українських дієслівних конструкцій виявляються у такому:

а) чеським конструкціям зі Знахідним відмінком без прийменника відповідають українські з іншим відмінком без прийменника:

Зн. – Op.: řídit koho, co – управляти, керувати ким, чим:

řídit auto – керувати автомобілем;

Зн. – P.: chtít co – бажати чого:

chtít lepší život – бажати кращого життя;

Зн. – Д.: otravovat / otrávit koho (čím) – набридати / набриднути комусь (чим):

otrávit všechny přítomné svými řečmi – набриднути всім присутнім своїми розмовами;

б) чеським конструкціям зі Знахідним відмінком без прийменника відповідають українські зі Знахідним відмінком з прийменником (за, на):

Зн. – Зн. за: vyučítat co – докоряти за що:

vyučítat synovi nepořádnost – докоряти сина за неохайність;

Зн. – Зн. на: ovlivňovat / ovlivnit koho, co – впливати / вплинути на кого, що:

ovlivnit jejich rozhodnutí – вплинути на їхнє рішення;

в) чеським конструкціям зі Знахідним відмінком без прийменника відповідають українські з іншими відмінками з прийменником (за, з, до):

- Зн. – Ор. за: pozorovat koho, co – спостерігати за ким, чим;
 pozorovat motýla – спостерігати за метеликом;
 Зн. – Ор. з: zdravit / pozdravit koho, co – вітатися / привітатися з ким;
 pozdravit známého – привітатися зі знайомим;
 Зн. – Р. до: nastupovat / nastoupit co – приступати / приступити до чого;
 nastupovat práci – приступати до роботи;

Висновки 2

Дієслівні конструкції із залежним словом (найчастіше іменником) у знахідному відмінку з прийменником у більшості випадків у чеській та українській мовах різняться якимось елементом:

а) чеським конструкціям зі Знахідним відмінком з прийменником (na, za) дуже рідко відповідають українські з прийменником (на, за):

- Зн. na – Зн. na: upozornovat / upozornit na koho, co – звертати / звернути увагу на кого, що;
 upozornit na zajímavý článek – звернути увагу на цікаву статтю;
 Зн. za – Зн. za: přimlouvát se / přimluvit se za koho, co – просити за кого;
 přimlouvát se za kamaráda – просити за товариша;

б) чеським конструкціям зі Знахідним відмінком з прийменником (na, o, za, v) відповідають українські зі Знахідним відмінком з прийменником (в, про, за, на):

- Зн. na – Зн. v: střílet / vystřelit na koho, co – стріляти / вистрелити в кого, що;
 střílet na ptáku – стріляти в птахів;
 Зн. na – Зн. pro: ptát se / zeptat se na koho, co – питати / спитати про кого, що;
 ptát se na známé – питати про знайомих;
 Зн. o – Зн. pro: obávat se o koho, co – турбуватися про кого, що;
 obávat se o její zdraví – турбуватися про її здоров'я;
 Зн. o – Зн. za: bát se o koho, co – боятися за кого, що;
 bát se o syna – боятися за сина;
 Зн. o – Зн. na: hrát / zahrát si o co – грати на що;
 hrát o peníze – грати на гроші;
 Зн. za – Зн. na: vyměňovat / vyměnit za koho, co – поміняти на кого, що;
 vyměnit sbírku známek za kolo – поміняти колекцію марок на велосипед;
 Зн. v – Зн. na: doufat v koho, co – надіятись на що;
 doufat ve šťastný konec – сподіватись на щасливий кінець.

в) чеським конструкціям зі Знахідним відмінком з прийменником (na, o, pro) відповідають українські зі Знахідним відмінком без прийменника:

- Зн. na – Зн.: volat / zavolat na koho – кликати / покликати кого;
 zavolat na sestru – покликати сестру;
 Зн. o – Зн.: přicházet / přijít o co – втрачати / втратити що;
 přijít o peníze – втратити гроші;
 Зн. pro – Зн.: mít pochopení pro koho, co – розуміти кого, що;
 mít pochopení pro děti – розуміти дітей;

г) чеським конструкціям зі Знахідним відмінком з прийменником (na) відповідають українські з іншими відмінками з прийменниками (до, від, по):

- Зн. na – Р. до: obracet se / obrátit se na koho – звертатися / звернутися до кого;
 obracet se na ředitele – звертатися до директора;
 Зн. na – Р. від: rezignovat na co – відмовлятися від чого;
 rezignovat na funkci ředitele – відмовлятися від посади директора;
 Зн. na – М. по: klepat / poklepat na co – стукати / постукати по чому;
 Poklepal mu na rameho – Він поплескав його по плечу;

д) чеським конструкціям зі Знахідним відмінком з прийменником (na, o, pro, za) відповідають українські з іншим відмінком без прийменника:

- Зн. na – Д.: mávat/zamávat na koho – махати / помахати кому;
 mávat na bratra – махати братові (рукою);
 Зн. o – Р.: žádat o co – просити чого;
 žádat o pomoc – просити допомоги;
 Зн. o – Ор.: zajímat se o koho, co – цікавитись ким, чим;
 zajímat se o literaturu – цікавитись літературою;
 Зн. pro – Д.: mít sympatie pro koho, co – симпатизувати кому;
 mít sympatie pro mladé lidi – симпатизувати молодим людям;
 Зн. pro – Ор.: horovat pro co – захоплюватися чим;
 horovat pro poezii – захоплюватися поезією;
 Зн. za – Ор.: pokladat za koho, co – вважати ким, чим;
 pokladat spisovatele za génia – вважати письменника генієм.

Отже, проведений аналіз показав, що чеським дієслівним конструкціям зі знахідним відмінком без прийменника найчастіше відповідають аналогічні українські, якщо вони мотивуються тим самим лексико-граматичним значенням керуючого слова – дієслова.

Натомість чесько-українські синтаксичні структури другого типу характеризуються ширшою шкалою формально-граматичних відмінностей, у якій чеським конструкціям зі знахідним відмінком з прийменником найчастіше відповідають українські зі знахідним відмінком, але з іншим прийменником або з іншим відмінком без прийменника.

1. Безпалько О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови. К., 1960.
2. Zimová J., Choděra R., Rozkovecová L. Aspekty interference v jazykovém vyučování // Konfrontační studium ruské a české gramatiky a slovní zásoby. Praha: UK, 1974.

**SYNTACTIC GOVERNMENT
 IN THE CZECH AND UKRAINIAN LANGUAGES
 (contrastive approach)**

Ivan TEPLIAKOV

*The Ivan Franko National University in Lviv,
 The Department of Slavic Philology,
 Universytetska st., 1, 79000 Lviv, Ukraine
 tel. (0038 032) 239 47 70*

The article provides an outline of the Czech verb phrases with the dependent element in the accusative case with and without an accompanying preposition and their Ukrainian counterparts. It discloses the basic formal grammatical divergencies characteristic of the semantic parallels between the Czech and Ukrainian languages.

Key words: syntactic structure, verbal government, verb phrase, accusative case without preposition, accusative case with preposition.

**СИНТАКСИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ
В ЧЕШСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ
(сопоставительный аспект)**

Иван ТЕПЛЯКОВ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра славянской филологии,
ул. Университетская, 1, 79000 Львов, Украина,
тел. (0038032) 239 47 70*

Рассмотрены чешские глагольные конструкции с зависимым словом в винительном падеже с предлогом и без предлога и их украинские соответствия. Определены основные формально-грамматические отличия, характерные для семантических параллелей чешского и украинского языков.

Ключевые слова: синтаксическая структура, глагольное управление, глагольная конструкция, винительный падеж без предлога, винительный падеж с предлогом.

Стаття надійшла до редколегії: 10.11.2008
Прийнята до друку: 25.12.2008